

sistematizării științifice –, dar asta nu înseamnă că nu a fost totuși coerentă. Parantezele respective nu au pierdut ideea originală, ba chiar mai mult, au avut o funcție euristică implicită în măsura în care au oferit sugestii de reflecție pentru aprofundarea chestiunilor.

Reținem acum două abordări ce ni s-au părut interesante și fecunde analitic. Prima privește organizarea și funcționarea elitelor în cadrul politic rus și sovietic, iar a doua – semnificația „literaturii”, a discursului în acest cadru.

În legătură cu elitele, conferențiarul a arătat că în Rusia acestea nu s-au precizat în primul rând prin statutul material și cultural privat, ca în Occident, ci în contextul relației funcționale cu puterea statală, care a fost așadar în general preponderentă față de „societatea civilă”. A mai arătat, de asemenea, că în componența elitelor se poate discerne statistic un raport fluctuant între „civili” (activiști de partid, oameni de afaceri) și „militari” (militari propriu-ziși, dar poate mai ales foști membri ai serviciilor de informații). Sunt situații de natură să explice sistemic fenomene particulare precum preponderența unui partid prezidențial corporatist – Rusia Unită –, sau contrareacția a ceea ce s-a numit „complexul militaro-industrial”, reprezentat *par excellence* de Vladimir Putin, împotriva oligarhilor din vremea lui Boris Eltsîn.

Incitante ni s-au părut îndeosebi considerațiile lui Vasile Ernu despre importanța „cuvintelor” în Rusia și Uniunea Sovietică. Din punctul său de vedere, dacă în Occident factorul cel mai eficient sunt banii, în Rusia sunt „cuvintele”, adică aserțiunile intelectuale (ideologice), care au influență și forță socială efectivă. Comunismul ar fi dispărut, astfel, pe fondul inflației de „cuvinte”, atunci când acestea și-au pierdut valoarea și oamenii nu au mai crezut în ele. De aici și vocația politică a intelectualilor, de la nihiliști și slavofili până la dizidenții anticomuniști, respectiv înverșunarea funciară a puterii de a-i îndepărta pe cei care o contestă. Evident, teza suportă amendări. Ea surprinde însă nu mai puțin importanța instituțională a „hegemoniei culturale” (concept gramscian foarte aplicabil aici), ca și o trăsătură mentală fundamentală a rușilor, înclinați către viziunile de tip ideal, conforme absolutului. Amintim ce remarca la un moment dat Nikolai Berdiaev, anume că atunci când se strâng la masă rușii încep inevitabil să vorbească despre Dumnezeu.

Prin informație și deschiderile interpretative, conferința lui Vasile Ernu a confirmat beneficiile multiperspectivității în cercetarea istorică și nu numai. Este concluzia de metodă ce se poate desprinde.

Alexandru Mamina

Locul și rolul lui Mihail S. Gorbaciov în evoluția relațiilor internaționale la sfârșitul secolului al XX-lea a constituit subiectul unei dezbateri organizate de către „Centrul de Studii Ruse și Sovietice”, din componența Institutului Național pentru

Studiul Totalitarismului (INST) al Academiei Române. O dezbatere prilejuită de cea de-a 80-a aniversare a zilei de naștere a primului președinte al URSS, la 2 martie 2011, și intitulată sugestiv *Rolul lui Mihail Gorbaciov în sfârșitul unui „secol scurt”*. Problema destrămării Uniunii Sovietice și dispariției sale ca subiect de drept internațional, la 25 decembrie 1991, precum și rolul lui Mihail Gorbaciov, constituie un capitol de istorie contemporană extrem de incitant și plin de mistere, încă neelucidate pe deplin. În clipa în care Mihail S. Gorbaciov și-a prezentat demisia din calitatea de președinte al URSS, declara în fața presei și implicit a compatrioților următoarele: „Îmi părăsesc postul cu neliniște. Dar și cu speranță, cu încredere în voi, în înțelepciunea și forța voastră de spirit. Suntem moștenitorii unei mari civilizații și, în prezent, depinde de toți și de fiecare în parte ca ea să renască la o nouă viață, modernă și demnă”. A doua zi, ziarul „Komsomolskaia Pravda” scria: „A făcut tot ce a putut. Și ceea ce s-a făcut nu putea să fie făcut decât de el”. Ziarul „Moskovskaia Pravda” scria, la 26 decembrie 1991, că „perestroika ne-a adus libertatea cuvântului și a gândirii” și, totodată, „perestroika ne-a dăruit și ne-a spulberat multe speranțe”.

Întrebarea și titlul cărții din 1969 a dizidentul sovietic Andrei Amalrik, *Va supraviețui Uniunea Sovietică în 1984?*, avea să primească un răspuns în epoca Gorbaciov. Alegerea lui Mihail Gorbaciov, la 11 martie 1985, în funcția de secretar general al CC al PCUS, a însemnat o nouă etapă în istoria URSS, a Europei Centrale și de Est, precum și în sfera relațiilor internaționale, respectiv începerea unei mișcări în sensul schimbării, dar această schimbare a prins atâtă avânt, încât i-a scăpat de sub control. „El a început cu ideea de «uskorenie», adică de accelerare, de grăbire a progresului industrial și tehnologic, pentru că își dăduse seama de faptul că prăpastia dintre Uniunea Sovietică și Occident se adâncise atât de mult, încât, dacă nu se întreprindea ceva, Rusia ar fi sfârșit prin a se depărta într-atât, încât să trebuiască să se supună”, concluziona Oleg Gordievski, unul din cei mai importanți transfugi ai KGB.

În cadrul mesei rotunde dedicate activității politice a ultimului lider al Uniunii Sovietice au susținut comunicări științifice: prof. univ. dr. Gheorghe Stoica, de la Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române și Facultatea de Științe Politice a Universității București (*Fundamentul etic și cultural al reformelor lui Mihail Gorbaciov de la sfârșitul sec. al XX-lea*); dr. Aleksandr Vasiliev, secretar II al Ambasadei Federației Ruse la București (*Atitudinea față de Mihail Gorbaciov în Rusia contemporană*); publicistul Corneliu Vlad (*Mihail Gorbaciov. Câștigătorul nu ia nimic*); drd. Ana-Maria Cătănuș, INST (*Andrei Saharov între disidență și perestroika*) și dr. Florin Abraham, INST (*Mihail Gorbaciov și sfârșitul războiului rece: „actor” sau „regizor”? Repere metodologice*).

Discuțiile născute ca urmare a comunicării prof. univ. dr. Gheorghe Stoica, referitoare la pasiunea lui Mihail Gorbaciov pentru activitatea politică și scrierile lui Enrico Berlinguer, liderul comuniștilor italieni, precum și la fundamentul etic și

cultural al reformelor gorbacioviste, au relevat faptul că numirea lui Mihail S. Gorbaciov în funcția de secretar-general al CC al PCUS a fost rodul unei înțelegeri, extrem de discretă în epocă, între Andrei A. Gromâko, ministrul afacerilor externe (MAE) al URSS și unul din veteranii PCUS, și „grupul” care îl susținea pe „Mișa” Gorbaciov. „Înțelegerea” fusese pregătită temeinic la sfârșitul anului 1984, de către reprezentanți ai MAE sovietic și persoane apropiate lui Mihail Gorbaciov, precum Evghenii Primakov (directorul Institutului pentru Orientalistică al Academiei de Științe a URSS), Aleksandr Iakovlev (fost ambasador al URSS în Canada și director al Institutului de Economie Mondială și Relații Internaționale al Academiei de Științe a URSS) și Vladimir A. Kriucikov (locțiitor al președintelui KGB). Un rol extrem de important în perfectarea acestei întâlniri avea să îl joace Anatolii Gromâko, directorul Institutului pentru Africa al Academiei de Științe a URSS, fiul șefului diplomației sovietice. Putem înțelege, astfel, faptul că venirea lui Mihail S. Gorbaciov nu a fost rodul unei întâmplări, mai mult sau mai puțin miraculoase, ci rezultatul unui program, al unei „forțe” care viza reformarea sistemului. S-a evidențiat de asemenea faptul că au existat câteva perioade distincte în istoria procesului de „perestroika”: 1) perioada martie 1985 – ianuarie 1987, desfășurată sub lozinca „mai mult socialism”; 2) perioada 1987–1989, desfășurată sub lozinca „mai multă democrație”; și 3) perioada 1990 – 25 decembrie 1991, caracterizată prin criza și eșecul procesului de „perestroika”. Faptul că PCUS a renunțat, de bunăvoie, la monopolul puterii în URSS avea să devină unul dintre elementele cheie ale destrămării URSS. Cauza prăbușirii PCUS s-a aflat și în sine însuși, în cramponarea de trecut. „Conducerea PCUS s-a supărat pe istorie, pe perestroika, adică a pășit împotriva vieții, fapt pentru care a și fost aspru pedepsită”, scria Aleksandr Iakovlev, unul dintre artizanii „perestroikăi”.

Atitudinea față de Mihail Gorbaciov în Rusia contemporană reprezintă un subiect extrem de interesant, abordat de către dr. Aleksandr Vasiliev, secretar II al Ambasadei Federației Ruse la București, în condițiile în care omul care le-a dăruit libertatea de gândire și exprimare, dreptul la visare, scade în sondajele de opinie la capitolul popularitate. „Unii îl învinuiesc de colapsul Uniunii Sovietice, dar aici sunt părtași și Stalin, cu teroarea și asasinatele regimului său, și Brejnev, cu stagnarea economică accentuată din timpul regimului său, nu doar Gorbaciov e de vină. Iar dacă Gorbaciov poartă și el o vină, el o împarte cu principalul său rival, Eltsîn. Conducerea lui Gorbaciov se deosebește, în favoarea lui, de liderii care au fost înaintea lui și după el, despre Gorbaciov nu ne putem aminti că a făcut lucruri greșite. Gorbaciov nu a distrus Uniunea Sovietică, doar a trădat țara pe care o conducea, pentru că, în calitate de căpitan al țării sale, trebuia să se scufunde odată cu nava. [...] El nu putea să evite colapsul URSS, dar nu trebuia să abandoneze, într-un moment greu, câmpul de bătaie. Poporul poate uneori să ierte sau chiar să-și explice lucruri făcute greșit, dar niciodată nu-l iartă pe trădător”, consideră

politologul Boris Kagarlitski, director al Institutului de Studii asupra Globalizării din Moscova.

Mihail Gorbaciov cu cât descoperea mai multe despre vechiul sistem, cu atât mai mult își dădea seama că acesta merita cele mai aspre critici. În plenul Comitetului Central, în 1987, a lansat conceptul de *glasnost* și a criticat aspru epoca Brejnev, caracterizând-o ca fiind fiind una de stagnare. La Plenara Comitetului Central, din 18 februarie 1988, Mihail Gorbaciov declara că „este absolut necesar să se facă deosebire între momentul instaurării efective a socialismului și deformările sale ulterioare... [trebuie ca poporul] să-și poată forma prin instrucție o conștiință istorică corectă”.

Referindu-se la raporturile dintre Kremlin și opoziția antisovietică, cercetătoarea Ana-Maria Cătănuș, a relevat rolul esențial al lui Mihail Gorbaciov în repunerea în drepturi a lui Andrei Saharov, importanța gestului său în plan politic și a imaginii regimului de la Kremlin în ochii opiniei publice interne și internaționale.

Perioada regimului sovietic (1917–1991) a însemnat un recul și în existența uneia dintre națiunile de primă mână ale fostei URSS, respectiv națiunea rusă. Președintele Mihail Gorbaciov nu a rămas insensibil la această trezire la viață a națiunii ruse și a încurajat, în mod deschis, public, renașterea intelectuală și morală a Rusiei. În paginile revistei „Novii Mir” au fost redescoperite scrierile lui Boris Pasternak, Mihail Bulgakov și Aleksandr Soljenițin, iar Serghei Averințev, o figură emblematică a gândirii liberale ruse, a avut responsabilitatea de a regăsi și publica textele gânditorilor ruși din secolul al XIX-lea. În timpul regimului Gorbaciov s-a celebrat cu o pompă extraordinară un mileniu de creștinare a rușilor, a avut loc întâlnirea președintelui Mihail Gorbaciov cu patriarhul Rusiei și cu Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse, la 29 aprilie 1988, urmată de o critică sistemică adusă de Gorbaciov restrângerii libertăților religioase, precum și o restituire a lăcașurilor de cult, multă vreme închise. Acestea reprezintă gesturile unui *câștigător... care va lua nimic*. Mihail Gorbaciov declara, într-un discurs, că „Rusia este ultimul refugiu al spiritualității”.

Participanții la dezbateră dedicată lui Mihail Gorbaciov și rolului său în acel „secol scurt” au adus în discuție faptul că problema națională a fost una dintre bombele cu explozie întârziată care a influențat, în mod substanțial, sfârșitul lumii sovietice. În clipa în care Centrul de la Moscova a intrat în incapacitate de plată și nu a mai putut plăti loialitatea elitelor locale, tendințele separatiste ale subiecților Uniunii Sovietice s-au accentuat. Conform actului de constituire a URSS din decembrie 1922, cele 15 republici unionale aveau dreptul de a ieși oricând din componența URSS, însă fără a se fi stabilit vreo procedură de ieșire. În multitudinea de opinii privind cauzele destrămării Uniunii Sovietice, reține atenția părerea istoricului Dmitri Volkogonov, care consideră că „principalul demolator (ca și creator) al URSS este Lenin, care în 1920, împreună cu adepții săi, a început

să lichideze cea mai progresivă formă de împărțire administrativă a statului – guberniile, constituind în locul lor formațiuni naționale”. Mihail Gorbaciov a considerat, mereu, că cei trei conducători ai celor trei state slave au săvârșit o „greșeală istorică”, punând cele cinci state asiatice (Kazahstan, Kârgârzstan, Uzbekistan, Turkmenistan și Tadjikistan) în fața faptului împlinit, prin acordul de Belovejskaia Pușcia.

Totodată, caracterul fragil al componentei economice a sistemului sovietic a reprezentat, în opinia participanților la dezbateri, un element important al destrămării Uniunii Sovietice. La începutul anilor 1980, cifra cheltuielilor de înarmare ajunsese la circa 20-25% din PIB-ul URSS, ceea ce a împiedicat înscrierea Uniunii Sovietice pe spirala dezvoltării postindustriale. Ponderele producției bunurilor de consum s-a redus considerabil în volumul total al producției industriale sovietice. Spre exemplu, în 1928 aceasta reprezenta 60,5%, în 1940 doar 39%, în anul 1960 era de 27,5%, iar în 1980 ajunsese la 26,2%. În anul 1987 scăzuse la 24,9%. Caracterul utopic al ideologiei s-a dovedit extrem de important în efortul populației de a susține regimul sovietic. Lupta pentru putere și confruntarea între Gorbaciov și Eltsîn a contribuit la erodarea URSS, fără a mai vorbi de acele cedări din arena relațiilor internaționale care au afectat prestigiul și imaginea superputerii sovietice.

Abolirea, la 14 martie 1990, a articolului 6 din Constituția URSS, care făcea din PCUS unicul partid politic autorizat în URSS, avea să genereze apariția unui imens număr de partide politice și mișcări pe tot cuprinsul Uniunii Sovietice. Alegerea lui Boris Eltsîn ca președinte al Sovietului Suprem al RSFSR, la 29 mai 1990, cu sprijinul discret al lui Aleksandr Iakovlev, a impulsionat lupta pentru afirmarea statului și a națiunii ruse. Ambasadorul american la Moscova era informat de către Ruslan Hasbulatov, numit adjunct al președintelui Boris Elțîn în iunie 1990, de faptul că Federația Rusă urma să fie succesoarea Uniunii Sovietice și că viitoarea organizare a spațiului sovietic însemna o confederație liberă, dominată de Rusia, iar Mihail Gorbaciov trebuia distrus deoarece le stătea în cale. La 25 decembrie 1991, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste a încetat să mai existe iar locul ei avea să fie luat de o serie de state, dintre care cel mai important avea să se dovedească, în perspectiva secolului al XXI-lea, Federația Rusă. Începea „epoca Boris Eltsîn”, generatoare de mari turbulențe economice, sociale și politice, care îl vor determina pe Aleksandr Soljenișîn să scrie: „«Chestiunea rusă» la sfârșit de secol XX se pune pentru poporul nostru în termeni fără echivoc: a fi sau a nu fi”.

Dezbateri organizată de către Centrul de Studii Ruse și Sovietice, referitoare la *Rolul lui Mihail Gorbaciov în sfârșitul unui „secol scurt”*, a relevat faptul că istoria destrămării Imperiului sovietic este strâns legată de personalitatea extrem de complexă a ultimului lider sovietic, un câștigător... care nu a luat nimic, însă a oferit enorm omenirii.

Constantin Corneanu